

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XV (2017)

ISSN 2081-1861

DOI 10.24917/20811861.15.32

Grzegorz Nieć

Mała biblioteka i wielka polityka

(o książce Daniela Koteluka „Papierowa propaganda” w bibliotece w osadzie wiejskiej Czerwieńsk w powiecie zielonogórskim od 1949 do 1956 roku)¹

Okres stalinizmu cieszy się od dawna dużym i niesłabnącym zainteresowaniem badaczy – historyków, literaturoznawców, medioznawców i bibliologów, choć nie jest wcale tematem łatwym ani wdzięcznym, jakby się mogło wydawać². Chcąc wymienić przynajmniej najważniejsze prace, należałoby poświęcić na to kilka stron, a i wtedy pewnie moglibyśmy dopuścić się jakichś poważnych przeoczeń. Wystarczy zatem, jeśli odeślę zainteresowanych do najnowszej książki Daniela Koteluka, który przeznaczył na to ponad pół arkusza wydawniczego³. Warto tutaj podkreślić, że – choć jest on historykiem – to nader obficie wykorzystuje dorobek innych dyscyplin, z niewątpliwą korzyścią dla realizowanych projektów badawczych.

Daniel Koteluk jest historykiem regionalistą, związanym z Miejsko-Gminną Biblioteką Publiczną w Czerwieńsku, wyspecjalizowanym w dziejach wsi i ruchu ludowego w Lubuskiem wczesnych lat powojennych⁴. W swoich pracach sporo uwagi poświęcił problematyce książki, bibliotek i propagandy w okresie stalinowskim. Kilka tekstów z tego zakresu ukazało się w regionalnych pismach naukowych i bibliotekarskich – „Zielonogórskich Studiach Bibliotekoznawczych”, „Bibliotekarzu Lubuskim” i „Studiach Zachodnich”. Część z nich dotyczy czerwieńskiej placówki i pokrywa się z tematyką omawianej książki, co niestety nie zostało wyraźnie zaznaczone we wstępie⁵.

¹ Zielona Góra: Pro Libris 2016, ISBN 978-8364393-23-5, s. 184, 14 il.

² D. Jarosz, *Codzienna mobilizacja. O propagandzie czytelnictwa książek w Polsce stalinowskiej i trudnościach jej badania*, „Z Badań na Książka i Księgozbiorami Historycznymi” 2011, t. 5, s. 295–306.

³ Daniek Koteluk tak się rozpędził, że ujął tu nawet swoją książkę pt. *Wizerunek kata w literaturze polskiej od XVI do XVIII wieku* (Zielona Góra 2013), którą trudno powiązać z problematyką omawianej pracy.

⁴ Oprócz wielu artykułów i przyczynków z tego zakresu warto zwrócić uwagę na trzy monografie jego autorstwa: *Między zaangażowaniem a negacją. Z dziejów Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w powiecie żagańskim w latach 1949–1956*, Zielona Góra 2006; *W nowych realiach. Wieś zielonogórska w latach 1945–1956*, Zielona Góra 2011; *Na bezdrożach kompromisu. Zjednoczone Stronnictwo Ludowe w województwie zielonogórskim w latach 1950–1956*, Zielona Góra 2012.

⁵ „Orędownicy kolektywizacji” na podstawie księgozbioru biblioteki w osadzie wiejskiej Czerwieńsk w powiecie zielonogórskim w latach 1949–1956, „Studia Zachodnie” 2014, nr 16,

Czerwieńsk⁶ to miasteczko w województwie lubuskim, nieopodal Zielonej Góry, które w 1945 roku znalazło się w granicach państwa polskiego. W opisywanym okresie nie posiadało praw miejskich, do których powróciło w 1969 roku. Miejscowość od 1950 roku wchodziła w skład nowo utworzonego województwa zielonogórskiego, niewielkiego i peryferyjnego, którego stolica stopniowo zdobywała rangę ośrodka kulturalnego. W Czerwieńsku, jak i na pozostałych terenach Ziemi Północnych i Zachodnich, tworzono praktycznie od podstaw życie społeczne i kulturalne, w tym i system biblioteczny⁷. Nie było to zadanie łatwe, a potrzeby wielkie i naglące. Pozostawione przez Niemców księgozbiory w dużej części były bezużyteczne dla polskich osadników, poza literaturą fachową, specjalistyczną, nadającą się w zasadzie do wykorzystania tylko w kształceniu akademickim.

Lektura stanowiła wtedy najpopularniejszą formę uczestnictwa w kulturze i spędzania wolnego czasu; książka była podstawową pomocą szkolną, toteż stała się dobrem poszukiwanym i deficytowym. Sieć księgarska i biblioteczna kształtowana była wielkim wysiłkiem nie tylko państwa, ale także samych obywateli. Niebagatelną rolę odegrali tutaj właściciele prywatnych wypożyczalni, księgarze i antykwariusze⁸, Kościół oraz wszelkiego rodzaju organizacje społeczne, jak i po prostu osoby indywidualne. Pojedyncze egzemplarze, mniejsze lub większe kolekcje przywozili ze sobą osadnicy, ściągano je też z głębi kraju. Potrzeby czytelnicze starano się zaspokajać również we własnym zakresie, kwitła wymiana bezpośrednia. Budowa sieci księgarskiej i bibliotecznej przebiegała jednak względnie systematycznie i harmonijnie, konsekwentnie nasycono Ziemię Odzyskaną polską książką. Na początku była to głównie książka antykwaryczna, ewentualnie jakieś – cudem zachowane – przedwojenne nakłady, przybywało jednak z wolna bieżącej produkcji. Chociaż komuniści od samego początku dążyli wszelkimi środkami do objęcia pełni władzy i prowadzili zmasowaną akcję propagandową, lata 1945–1948 to okres względnej swobody gospodarczej i politycznej, także w zakresie ruchu wydawniczego i prasy. Wkrótce jednak zlikwidowano wszelki niezależny ruch wydawniczy i kolportaż, upaństwowiając cały ten sektor; przeprowadzono również gruntowne czystki w księgozbiorach bibliotecznych⁹.

s. 117–129; *Ideologizacja kultury wiejskiej na przykładzie biblioteki w Czerwieńsku w powiecie zielonogórskim w latach 1949–1956*, „Zielonogórskie Studia Bibliotekoznawcze” 2013, nr 5, s. 85–98; D. Koteluk, *Kult Józefa Stalina w świetle księgozbioru biblioteki w osadzie wiejskiej Czerwieńsk w powiecie zielonogórskim w latach 1949–1956*, „Bibliotekarz Lubuski” 2012–2013, R. XVII–XVIII, nr 2–1(34–35), s. 60–65; „Buchalteria wyzysku”. *Wizerunek „kułaka” na podstawie księgozbioru biblioteki w osadzie wiejskiej Czerwieńsk w powiecie zielonogórskim w latach 1949–1956*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2014, nr 30, s. 127–135.

⁶ Czerwieńsk, niemieckie Rothenburg nad Odrą znajdziemy w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, W. Walewski, F. Sulimirski, t. 10: Rukszenice–Sochaczew, Warszawa 1889, s. 176.

⁷ Zob. m.in. R. Zawadzki, *Rozwój i działalność publicznych bibliotek powszechnych na Dolnym Śląsku w latach 1945–1964*, Wrocław 1967.

⁸ Dobrym przykładem jest tutaj księgarnia i wypożyczalnia braci Cieślawskich z Kłodzka, od początku swojej działalności wspierająca biblioteki publiczne i szkolne. Warto zaznaczyć, że firma istniała całe pięć lat, właściciele rozwinęli działalność w oparciu o własny księgozbiór, korzystali również z pomocy brata, Stanisława, który pracował jako antykwariusz w Krakowie (Z. Łukasiewicz, *Księgarstwo kłodzkie w latach 1945–1965*, „Rocznik Ziemi Kłodzkiej” 1974/1978, Wrocław 1983, s. 114).

⁹ S.A. Kondek, *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 1993; Tenże, *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek*

Czystki te objęły również część wydawnictw z lat powojennych. Książka i prasa oraz szkoła i biblioteka znalazły się w centrum totalitarnej propagandy, realizowanej według wzorów sowieckich¹⁰, i w dużej mierze przy pomocy tekstów rosyjskich, tłumaczonych i wydawanych w milionowych nakładach. Działo się tak we wszystkich krajach rządzonych przez komunistów¹¹, aczkolwiek – o czym należy pamiętać – w Polsce pozostawiono prywatne antykwariaty. Specyfika Ziem Odzyskanych w interesującym nas zakresie – powtórzmy – polegała na znikomych zasobach dawnej książki polskiej, a często ich zupełnym braku, co sprawiało, że czytelnicy zdani byli, przede wszystkim, na państwowe biblioteki i księgarnie oraz, bardzo wówczas rozwinięty, kolportaż. Ten zaś służył zasadniczo rozpowszechnianiu wydawnictw propagandowych. Biblioteka w Czerwieńsku była jednym z ogniw „frontu walki ideologicznej”.

Książka Daniela Koteluka składa się z czterech rozdziałów, poprzedzonych obszernym wprowadzeniem. Istotnym i ciekawym uzupełnieniem wywodu jest materiał ilustracyjny, na który zostały złożone reprodukcje dokumentów oraz okładek książek. Zakres chronologiczny pracy odnosi się zarówno do ogólnych procesów i zjawisk (stalinizm), ale także do dziejów samej placówki. Gminna Biblioteka Publiczna w Czerwieńsku powstała w 1949 roku, a z dniem 1 stycznia 1957, w związku z przekształceniami administracyjnymi, przemianowana została na Osiedlową Bibliotekę Publiczną (s. 34–35). Kwerendą objęte zostały, jak się wydaje, wszelkie dostępne źródła, choć – na co zwrócono uwagę – część z nich się nie zachowała lub uległa rozproszeniu. Autor sumiennie przebrnął przez archiwalia, prasę, pamiętniki i wspomnienia; zebrał ponadto relacje pamiętających te czasy mieszkańców i jednej z czerwieńskich bibliotekarek. Co ciekawe i zastanawiające, ludzie, z którymi rozmawiał, zastrzegli sobie anonimowość (s. 144).

Rozdział pierwszy opisuje „początki i działalność księżnicy w osadzie wiejskiej Czerwieńsk w latach 1949–1956 na tle ogólnopolskich przemian bibliotecznych”. Placówka od początku borykała się z problemami lokalowymi i personalnymi, i chociaż realizowała zadania polityczne, nie mogła – jak się okazuje – liczyć na szczególne wsparcie władz, co nie było przypadkiem odosobnionych w skali całego województwa (s. 68–72). Pracownicy nierzadko „legitymowali się niskim poziomem wykształcenia”, czego dowodem są chociażby liczne błędy ortograficzne, na jakie można się natknąć w katalogach i księgach inwentarzowych (s. 65–66). Księgozbiór na koniec omawianego okresu liczył 2043 woluminy i zdominowany był przez tytuły „propagujące nowe systemy gospodarki, upowszechniające osiągnięcia przodujących rolników, wsi spółdzielczych i PGR-ów”, jak relacjonowała jedna z bibliotekarek (s. 59), konsekwentnie zaś trzon księgozbioru podręcznego stanowiły „wydawnictwa społeczno-polityczne i organizacyjne” (s. 61). Następne dwa rozdziały dotyczą kolektywizacji i walki z kułakami, w jaką zaangażowana była czerwieńska biblioteka. Zgromadzono pokaźną liczbę tytułów z tego zakresu, przygotowano wystawę, prowadzono szeroko

---

w Polsce w latach 1948–1955, Warszawa 1999; O.S. Czarnik, *Między dwoma Sierpniami. Polska kultura literacka 1944–1980*, Warszawa 1993.

¹⁰ Klasyczną pracą ukazującą sowiecką koncepcję polityki czytelniczej jest: E. Dobrenko, *The Making of the State Reader. Social and Aesthetic Contexts of the Reception of Soviet Literature*, Stanford 1997.

¹¹ Problematyka jest przedmiotem badań w krajach Europy środkowej. Warto zwrócić uwagę m.in. na drugie już wydanie książki Petra Šámala pt. *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století*, Praha 2009, 2017.

zakrojoną akcją uświadamiającą. Ostatni czwarty rozdział to „przyczynek na temat pisarsko-bibliotecznego «zachłyśnięcia się» motywem maszyny”.

Tak szeroko zakrojone działania propagandowe czerwieńskiej placówki bibliotecznej, jak się okazało, na niewiele się zdały, propagowana literatura społeczno-polityczna nie wzbudziła większego zainteresowania czytelników, którzy, jeśli już korzystali z księgozbioru, to woleli dostępną klasykę (s. 133) lub we własnym zakresie zdobywali dzieła literatury popularnej (s. 140–141). Hasła i idee niewielu przekonały; przymuszeni do kolektywizacji chłopi, gdy tylko nadarzyła się okazja, opuścili spółdzielnie.

Autor, jak to już zaznaczyłem, zgromadził nader obszerną bibliografię. Nie znalazłem w niej jednak pozycji, w moim przekonaniu, fundamentalnych, do których na pewno warto sięgnąć i zachęcić do tego czytelnika¹². Zgromadzoną literaturę wykorzystał, może nieco przesadnie. Spora część objętości omawianej pracy dotyczy tła historycznego i politycznego oraz ekonomicznego, propagandy, socrealizmu, kolektywizacji itd. Czytelnik przytłoczony jest tą erudycją, przysłania ona meritum pracy; co więcej, niektóre z poruszanych kwestii nie do końca znajdują odzwierciedlenie w dziejach opisywanej placówki; narracja jej dotycząca przeplatana, a wręcz przerywana jest, skądinąd interesującymi, przykładami z odległych stron i lat. Uwagi te dotyczą nie tylko wprowadzenia, co można uznać za uzasadnione, ale także pozostałych części pracy, z których każda poprzedzona jest również swego rodzaju wstępem, a to już chyba niepotrzebnie. Autor zgromadził olbrzymi materiał, który chciał zaprezentować; smakowite przykłady socrealistycznej literatury, propagandy, wreszcie fragmenty urzędowych pism, zeznań, sprawozdań itp., pełne błędów ortograficznych i stylistycznych, często głupawe i nieporadne, są z pewnością zabawne, warte przytoczenia, ale ich nadmiar pogłębia poczucie chaosu i wspomnianą dezorientację czytelnika. Nie wszystkie też wnioski są przekonujące, do końca trafne. Trudno bowiem – jak mi się wydaje – dopatrywać się akurat jakiejś doniosłej wymowy w małym zainteresowaniu wiejskiej społeczności *Słownikiem polsko-rosyjskim*, który – choć opatrzony zideologizowanym wstępem – nie powinien być wrzucony do jednego worka z bezwartościowym na ogół piśmiennictwem propagandowym (s. 123, 175). Odnoszę też wrażenie, że Daniel Koteluk nie dostrzega obecności w repertuarze wydawniczym lat 1945–1956 klasyki polskiej i obcej, w tym i rosyjskiej, bywało, ideologicznie obrabianej, nawet preparowanej, ale posiadającej niekwestionowane wartości artystyczne i ideowe¹³. Klasyka ta na pewno znalazła się w księgozbiorniku opisywanej placówki, po tę klasykę, jak sam zresztą zauważył, czytelnicy sięgali z ochotą. Na czwartej stronie okładki zamieszczono kartę z książki inwentarzowej, gdzie wśród dwudziestu pozycji „dzieł” klasyków marksizmu-leninizmu, przywódców partyjnych i ideologów dostrzec możemy samotny tom *Opowieści Aleksandra Puszkina...* Szkoda, że Autor „*Papierowej propagandy*” nie dokonał pogłębionej analizy ilościowej i jakościowej księgozbioru biblioteki, a ograniczył się wyłącznie do spisania druków propagandowych (s. 145–147).

¹² Za takie uważam m.in. przywołane wcześniej prace Ewgenija Dobrenki i Oskara S. Czarnika oraz D. Jarosza, *Polacy a stalinizm 1948–1956*, Warszawa 2000; A.L. Sowy, *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011.

¹³ Znawca tematyki, Dariusz Jarosz zwraca uwagę, że „pomijając jednak motywacje polityczno-ideologiczne, należy przyznać, że zrobiono wówczas [1944–1949] dużo dla przybliżenia taniej książki masowemu odbiorcy. I – co ważniejsze – oferta wydawnicza nie ograniczała się bynajmniej jedynie do broszur i literatury propagandowej”. W okresie 1950–1956 natomiast oferta ta „coraz bardziej rozmijała się z gustami czytelnicznymi” (D. Jarosz, *Dzieje książki w Polsce 1944–1989. Wybór źródeł*, Warszawa 2010, s. 18, 20).

Warto było to zrobić chociażby po to, aby pokazać jego strukturę, uwypuklić proporcje poszczególnych rodzajów piśmiennictwa, ukazać politykę zakupów na przestrzeni kolejnych lat. Dziwię się, że nie zwrócili na to wszystko uwagi recenzenci wydawniczy omawianej publikacji, a było aż czterech.

Mimo tych zastrzeżeń książka Daniela Koteluka zasługuje na pozytywną ocenę, zwłaszcza z uwagi na bogaty materiał źródłowy i wielką pasję badawczą Autora, która przebija z jej kart. Problematyka regionalna wpisana została, i dobrze, w szeroki kontekst historyczny; obszerne wprowadzenia i objaśnienia zaś, które skrytykowałem wcześniej, być może spełnią swoją rolę edukacyjną w tzw. terenie.

Bibliografia

- O.S. Czarnik, *Między dwoma Sierpniami. Polska kultura literacka 1944–1980*, Warszawa 1993.
- E. Dobrenko, *The Making of the State Reader. Social and Aesthetic Contexts of the Reception of Soviet Literature*, Stanford 1997.
- D. Jarosz, *Codzienna mobilizacja. O propagandzie czytelnictwa książek w Polsce stalinowskiej i trudnościach jej badania*, „Z Badań na Książka i Księgozbiorami Historycznymi” 2011, t. 5, s. 295–306.
- D. Jarosz, *Dzieje książki w Polsce 1944–1989. Wybór źródeł*, Warszawa 2010
- D. Jarosz, *Polacy a stalinizm 1948–1956*, Warszawa 2000.
- S.A. Kondek, *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 1993.
- S.A. Kondek, *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek w Polsce w latach 1948–1955*, Warszawa 1999.
- Z. Łukasiewicz, *Księgarstwo kłodzkie w latach 1945–1965*, „Rocznik Ziemi Kłodzkiej” 1975/1978 (wyd., Wrocław 1983), s. 110–125.
- A.L. Sowa, *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011.
- P. Šámal, *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století*, Praha 2009, 2017.
- R. Zawadzki, *Rozwój i działalność publicznych bibliotek powszechnych na Dolnym Śląsku w latach 1945–1964*, Wrocław 1967.

Small library and great politics (on the book Daniela Koteluka „*Papierowa propaganda*” w bibliotece w osadzie wiejskiej Czerwieńsk w powiecie zielonogórskim od 1949 do 1956 roku)

Abstract

Review article of the book by Daniela Koteluka pt. „*Papierowa propaganda*” w bibliotece w osadzie wiejskiej Czerwieńsk w powiecie zielonogórskim od 1949 do 1956 roku, Zielona Góra: Pro Libris 2016, ISBN 978-8364393-23-5, p. 184, 14 il.

Keywords: Library, readership, propaganda, Stalinism, village and agriculture